

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 6 Jild 4

2024

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Науризбаева Нуржамал Қудайбергенова

TURKISTONDA OILA VA NIKOH MUNOSABATLARINING O'ZIGA XOS JIHATLARI VA ROSSIYA IMPERIYASI BOSQINIDAN KEYIN MINTAQADA YUZ BERGAN DEMOGRAFIK JARAYONLAR..... 14-22

Ortiqov Yosin Abdulboqiyevich

DUNGANSHUNOSLIK TADQIQOTLARI TARIXSHUNOSLIGI (1990-2023) 23-34

Бобожонова Феруза Хаятовна

СОВЕТ ҲОКИМИЯТИ ДАВРИДА ҚҲЙИ ВА ҲРТА ЗАРАФШОН ВОҲАСИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ 35-40

Halimov Tal'at

XX ASRNING 20-30 YILLARIDAGI QULOQLASHTIRISH SIYOSATI VA UNING SALBIY OQIBATLARI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA) 41-45

Ilhomov Ziyovutdin Adxamovich, Shukurov Rustam Jo'raqulovich

ALEKSANDR BEKOVICH-CHEKASSKIY EKSPEDITSIYASINING BA'ZI TAFSILOTLARI: EKSPEDITSIYANING BOSHLANISHI..... 46-54

Tilavova Shahnoza Salohitdinovna

MA'RIFATPARVARLARNING MATONATLI AYOLI XAYRINISO MAJIDXONOVA (1905-1937) HAYOTI VA FAOLIYATIGA CHIZGILAR 55-59

Жайнаров Обиджон Ҳамид ўғли

XX АСР 20-ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА АДВОКАТУРА ТИЗИМИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР (ФАРФОНА ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА) 60-64

Toshpo'latov Mamadali Zaynidin o'g'li

NUROTA TUMANI YOSHLARINI QO'LLAB-QUVVATLASH YUZASIDAN AMALGA OSHIRILGAN CHORA-TADBIRLARNING TARIXIY TAHLILI (2017-2024) 65-73

Umarov Baxtishod

SOMONIYLAR DAVRIDA BUXORODA ILM-FAN RIVOJI (TARIX VA TIBBIYOT MISOLIDA).. 74-79

Ўўлдошев Салимжон Валиевич

ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИ ВА ХАЛҚ ҲЙИНЛАРИ 80-85

Askarov Azimjon Odiljon o'g'li

O'RTA OSIYODAGI ANGLIYA-ROSSIYA RAQOBATINING TARIXIY KONTEKSTI VA KATTA O'YIN SIYOSATINING VUJUDGA KELISHI 86-91

Eshchanov Hurmat Matnazarovich

O'ZBEKISTON HUDUDI BRONZA DAVRIDA TOPOGRAFIK XUSUSIYATLARNI ETNIK JARAYONLARI KARTOGRAFIYASI..... 92-95

Azamatova Gulmira Bayirbekovna

O'ZEKISTONDA AHOLI MIGRATSIYASI VA UNGA TA'SIR ETGAN IJTIMOIIYIQTISODIY

Received: 20 May 2024
Accepted: 30 May 2024
Published: 19 June 2024

Article / Original Paper

EDUCATION SYSTEM IN THE LOWER AND MIDDLE ZARAFSHON OASIS DURING THE SOVIET AUTHORITY

Bobojonova Feruza Khayatovna

Associate Professor of Bukhara State University, Candidate of History

bobojonova.feruza.71@mail.ru

Abstract. The article mentions several decisions made about schools. Primary and secondary schools in Bukhara are analyzed by years. The issues of reform in school education are comprehensively covered. This article describes the efforts made to develop public education in Bukhara in 1925-1960. This article provides opinions on the state of the public education system in the Bukhara region during the Soviet period.

Key words: former Soviet power, public education system, teacher, Soviet school, F. Khojaev, education, student, teacher, class, primary education, textbooks, Uzbek SSR, secondary schools, reformation, education, academic year, evening schools, literacy, science.

СОВЕТ ҲОКИМИЯТИ ДАВРИДА ҚУЙИ ВА ЎРТА ЗАРАФШОН ВОҲАСИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Бобожонова Феруза Хаятовна

Бухоро давлат университети доценти, тарих фанлари номзоди

Аннотация. Мақолада мактаблар тўғрисида қабул қилинган бир қанча қарорлар келтирилган. Бухородаги бошланғич тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактаблар йиллар кесимида таҳлил қилиб берилган. Мактаб таълимида ислохотчилик масалалари ҳар томонлама ёритиб берилган. Бухорода 1925-1960 йилларда халқ таълимини ривожлантириш йўлида қилинган ҳаракатлар ушбу мақолада ёритилган. Ушбу мақолада совет ҳокимияти даврида Бухоро вилоятидаги халқ таълими тизимининг ҳолати борасида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: собиқ совет ҳокимияти, халқ таълими тизими, ўқитувчи, совет мактаб, Ф.Хўжаев, маориф, ўқувчи, ўқитувчи, синф, бошланғич таълим, дарсликлар, Ўзбекистон ССР, ўрта мактаблар, ислохотчилик, таълим, ўқув йили, кечки мактаблар, савод, илм.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I6Y2024N03>

Кириш. Совет ҳокимияти даврида Бухоро вилоятидаги таълим тизимининг ҳолатини ўрганиш бугунги кундаги долзарб масалалардан биридир. Чунки Бухоро воҳасида совет ҳокимиятининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий мавқеяини мустаҳкамлаш даврида ҳукмрон Коммунистик партия жамият ҳаётининг барча жабҳаларида ўз таъсирини ўтказди. Хусусан, бу жараён инсонлар онгини ўзгартиришнинг муҳим омили ҳисобланган таълим, фан ва маданият соҳаларида жиддий бурилиш ясади. Ўрганилаётган йилларда таълим, фан ва маданият соҳаларида содир бўлган барча воқеалар сиёсий манфаатларга хизмат қилди. Совет ҳукуматининг

мақсади озодликни сеувчи миллий зиёлилар қатламини йўқ қилиш ва халқнинг «саводхонлик» даражасини ошириш орқали социалистик тузумга фидойи янги зиёли кадрларни шакллантириш, шунингдек, бюрократик бошқарувни кучайтириш эди.

Асосий қисм. Бугунги кунда тарих фанида қарама-қаршиликларга тўла бўлган 1920-1930 йилларда республикамизда халқ таълими тизимини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари, ўша мураккаб даврда миллий таълим тизимидаги ислохотларни ҳар томонлама таҳлил этиш зарур. Зеро, айнан шу даврда тоталитар ғоя ва кескин синфи нуқтаи назарга асосланган таълимнинг совет моделига асос солинди. Мадраса ва анъанавий (эски) мактабларнинг совет давридаги фаолияти шу вақтга қадар тўла ва мукамал тарзда ўрганилмаган. Бу муҳим аҳамият касб этувчи мавзуни ўрганиш Ўзбекистон тарихи фанидаги ўзига хос бўшлиқни тўлдиршига ёрдам беради.

Янги Ўзбекистонда замонавий таълим тизимини яратиш борасидаги саъй-ҳаракатларда мактаб тизими тарихини ўрганиш ва тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга молик масала ҳисобланади.

XX аср бошларида большевиклар томонидан ҳокимият эгаллангач Ўзбекистонда ҳам совет мактаблари ва техникумлар очишга алоҳида эътибор қаратилди. Жаҳид мактаблари ёпилди. Анъанавий (эски) мактаблар ва вақф мактаблари ҳам тугатилди. Чунончи, бу даврга қадар Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган мактаб- мадраса таълими, вақф мактаблари, ривожланган ўрта асрлардан буён давом этиб келаётган эди.

Совет ҳукумати таълим тизимида ислохот ўтказишга мажбур бўлган. Аммо режалаштирилган ислохот халқларнинг миллий қадрият ва урф-одатларига барҳам бериш орқали амалга оширилган. Мактаб қурилишининг советлаштирилиши шунда кўринадики, аввалига совет мактаблари, асосан, шаҳарларда очилаётган бўлса, 1919-1920 йилларга келиб қишлоқларда ҳам тезлик билан ташкил этила бошланди.

Советлар даврида матбуотида «Коммунистик партия ва совет ҳукумати халқларимизнинг савиясини ошириш, меҳнаткашларнинг турмуш даражасини яхшилаш, ёшларни илмли, саводхон, юксак хулқли, ҳар жиҳатдан камолотга эришган кишилар қилиб етиштириш борасида доимо ғамхўрлик қилиб келмоқда» деган фикрлар бонг урар эди [5;4]. Ҳақиқатда эса ҳолат бундай эмас эди.

Янги совет мактабларини ташкил этиш жараёни узлуксиз давом эттирилган. Бухоро воҳасининг айрим шаҳарларида мактаблар очилиб, қишлоқ деҳқонларининг фарзандлари уларда билим олдилар. Воҳа марказидан узоқда жойлашган мактабларда Совет Иттифоқининг марказий шаҳарларидан келган мутахассислар маҳаллий ўқитувчилар билан ҳамкорликда ишладилар. Бундан ташқари, маҳаллий ўқитувчилар Москва ва Тошкентга олий маълумот олишга юборилди.

1974 йилгача мамлакатимизда етти йиллик умумий мажбурий таълим амалга оширилган бўлса, ундан кейин саккиз йиллик умумий мажбурий таълимни жорий қилинган.

Ўз навбатида, ёшларда ўқитувчилик касбига қизиқишни ошириш мақсадида ўқитувчиларнинг маошлари ҳам кўриб чиқилди. 1927 йилда мактаб ўқитувчиларининг ойлик иш ҳақиға ўзгартиришлар киритилди, унга кўра қишлоқ болаларига дарс берган ўқитувчилар шаҳарларда ишлайдиган ўқитувчиларга қараганда кўпроқ маош олдилар. Маҳаллий аҳоли орасидан ўқитувчилар тайёрлаш масаласи ўша даврнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб, воҳанинг бу борадаги аҳволини бошқа вилоятларга

қараганда оғир деб ҳисоблаган раҳбарлар кўпинча совет ҳокимиятидан кадрлар тайёрлаш масаласи бўйича алоҳида талаблар қилиб турар эдилар.

Ўзбекистон бўйича умумий таълим мактабларида 49373 мингдан ортиқ ўқувчи таълим-тарбия олган [5;4].

1920-30 йилларда аҳолининг кўпгина аёллари ҳам саводли бўлиб, улар асосан анъанавий мактабларда таълим олган. Совет ҳокимиятининг дастлабки шаклланиши даврида ташкил этилган мактабларда кўпинча ўқитувчилик фаолияти махсус тайёргарликдан ўтмаган, маълумот ва малакага эга бўлмаган одамлар томонидан амалга оширилди.

1928-1929 ўқув йилида воҳанинг барча ҳудудларида аёллар саводсизлигини бартараф этиш мактаблари очилди. Шунингдек, мактаблар ўқув жиҳозлари, дарсликлар ва янги адабиётлар билан таъминланган. Воҳа аҳолиси орасида турли миллат вакиллари борлигини ҳисобга олиб, адабиёт ўзбек, рус, тожик тилларида бўлиши талаб қилинди.

1926 йилда Ўзбекистон ССРнинг барча туман ва қишлоқларида саводсизликни йўқ қилиш мактаблари очилиши билан бир вақтда турли ёшдаги кишилар учун мактаблар ташкил этилиши кўзда тутилган эди. Манбаларда 1926-1927 йилларда Бухоро воҳаси мактабларининг аҳоли қониқарсиз бўлгани ҳақида кўплаб маълумотлар келтирилган. Кўпинча мактабларда фойдаланиш учун стол ва доскалар бўлмаган. Фақат Бухоро шаҳридаги мактабларда вазият бироз яхши эди. Аксарият мактабларда санитария-гигиена ҳолати талабга жавоб бермаган.

Совет ҳукуматига совет мафқураси руҳида тарбияланган кадрлар керак эди. Шунинг учун улар дастлабки босқичда асосан кам таъминланган аҳоли болаларини мактабларга жалб қилишга ҳаракат қилишган. 1928 йилги округ ижроия қўмитасининг мажлисида саводсизликни тугатишга алоҳида эътибор қаратилди. Агар 1927 йилда саводсизликка барҳам бериш мактаблари сони 22 та бўлса, кейинги йили уларнинг сони 42 тага етди. Ушбу масала бўйича вазият таҳлил қилиниб, таъминланмаган ҳудудларда саводсизликни тугатиш мактаблари очишга қарор қилинган.

Бухоро воҳасида Совет ҳукумати томонидан ташкил этилган мактаблар яхши самара бермади. Таълим соҳасида муаммолар кўп бўлиб, улардан бири кадрлар масаласи эди. Мактабларни ташкил этишда маблағ етарли эмас, ташкил этилган мактабларда ўқув қуроллари ва дарсликларнинг кескин танқислиги кузатилди. Совет ҳукумати халқ маорифини ривожлантиришга ҳаракат қилиб, биринчи навбатда воҳа иқтисодиётини йўлга қўйиш учун кадрларга бўлган эҳтиёжни қондириш учун барча имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилди.

Бухоро шаҳрида саноатнинг турли тармоқларини малакали кадрлар билан таъминлашга бўлган эҳтиёжни таъминлаш мақсадида кўплаб ихтисослаштирилган курслар ташкил этилган бўлсада, уларда таълимни ташкил этиш ишлари етарли даражада эмас эди.

Республикамизда Коммунистик партиянинг XXIV съезди томонидан қўйилган умумий ўрта таълимга ўтишни тугаллаш ҳақидаги вазифаларни амалга ошириш масаласи қўйилган. Партия Марказий Комитети ва ҳукуматнинг «Ёшларни умумий ўрта таълимга ўтказишни тугаллаш ва умумий ўрта таълим мактабларини янада ривожлантириш тўғрисидаги қарорини амалга ошириш йўлида катта ишлар қилинган. Натижада ўрта мактабларимизнинг сони кўпайган. Кейинги уч йил ичида 493 та ўрта

мактаб очилди. Ўша даврда республикада 7189 та мактаб бўлиб, уларда аҳолининг 3 миллион 465 миш фарзанди таълим-тарбия олган, 180 минг ишчи ва қишлоқ ёшлари мактабларда билим олган. Бошланғич таълим масалалари уч йилда амалга оширилган. IV синфлар саккиз йиллик, ўрта мактаблар тизимига кўчирилган. Янги ўқув дастури, дарслик-қўлланмалари ёзилиб, амалга татбиқ этилган [2;4].

Совет даврида мактабларнинг кундалик ҳаёти қатъий ишлаб чиқилган тартиб асосида амалга оширилди. Ўқув куни бошланиши ва уни қандай ўтказиш, ўқувчилар жалб этилган жамоат ташкилотлари октябрят, пионер, комсомолдан тортиб, ўқувчига таълим-тарбия бериш сиёсий жиҳатдан қолипга солинган эди. Кейинчалик психолог ва педагоглар томонидан совет таълим тизимини ижодий фикрлашга қодир бўлмаган, партия учун хизмат қиладиган армия тарбиялашда айбланди[4;4].

Бухорода «Миллий инқилоб» йилларида саводсизликни тугатиш йўлида кўп ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1925 йилнинг июнь ойида Бухорода «Йўқолсин саводсизлик» жамияти ташкил этилди. 1925 йилда саводсизликни тугатиш мактабларида 55 киши, ўқитувчиларни тайёрлаш курсларида 20 киши, совет партия мактабида 10 киши ўқиган бўлса, 1926 йилда уларнинг сони деярли уч баробарига кўпайиб, буларнинг барини хотин-қизлар ташкил этган[4;4].

1935 йил бошқа бир қатор жиҳатлари билан ҳам ажойиб йил бўлди деб таъкидлайди ҳукумат раҳбари Ф.Хўжаев. у фикрини давом эттириб қуйидаги маълумотларни келтиради. Энг муҳим кўрсаткичлардан бири ижтимоий-маданий қурилишдир. 1935 йилда биз 658,4 минг кишини мактабларга қамраб олдик. 1934 йилга нисбатан 12% кўп. Биз 433 минг кишини саводхонлик мактабларидан ўтказдик, бу 1934 йилга нисбатан 12 фоизга кўп. Биз мактаб ёшидаги болаларни умумтаълим мактабига қамраб олиш, республикамизда саводсизликка барҳам беришни жадаллаштириш йўлида муҳим қадам ташладик деган фикрларини ўз асарларида баён этган[4;4].

Маданий қурилишнинг совет вариантыдаги салбий ҳодисалар ўзанида намоён бўлган 20—50 йилларнинг шубҳасиз ютуқлари орасида, энг аввало, аҳоли таълим даражасининг сезилари даражада кўтарилишини, кенг

тармоқ отган мактаблар, ўрта махсус ва олий ўқув юртлири тизимининг яратилишини, мутахассисларнинг катта авлоди шаклланганлигини таъкидлаш лозим. Масалан, 1959 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш натижаларига кўра, республиканинг 9 ёшдан 49 ёшгача бўлган аҳолиси орасида саводхонлар 98,1%га етди. Шу даврга келиб, умумтаълим мактабларининг сони 7.686 тани ташкил этди. Уларда 1 млн. 584 тадан ортиқ, мактаб ўқувчилари ўқирди[3;217].

Совет давридаги матбуотда таълим масалаларига доир қуйидаги маълумотни кўришимиз мумкин. Ёшдудон аҳолиси Ўзбекистон большевикларининг X съезди қарорлари билан «илҳомланиб», халқ маорифи ишларини янада ривожлантириш юзасидан конкрет социалистик мажбуриятлар қабул қилдилар. Улар 1949-1950 йиллар мобайнида районда еттийиллик ва Ёшдудон шаҳрида эса ўн йиллик мажбурий таълимни амалга оширишга қарор бердилар [2;3].

«Бухоро ҳақиқати» газетасининг 1949 йил 15 май сонидида М.Абдурахимов томонидан «Мактабларнинг янги ўқув йилига тайёрлигини намунали уюштирайлик» номли мақоласида «Янги ўқув йилига тайёрлик соҳасида энг муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган вазифа- мактаб ёшидаги болаларнинг аниқ ҳисобини олишдан иборатдир.

1948 йил октябрь ойида болаларни мактабга тортиш юзасидан такрор равишда ўтказилган текширишлар натижасида 2105 боланинг ўқишга тортилмай қолганлиги аниқланган эди. Свердлов районида ўтган йили 451 нафар бола, Қизилтепа районида 147 нафар бола, Ромитан районида 160 нафар, Олот районида 287 нафар мактаб ёшидаги болалар ҳисобга олинмасдан қолган эдилар[2;3] деган фикрни кўришимиз мумкин. Бу албатта, таълим соҳасида, айниқса, мактаб масалаларида хатолик ва камчилик эди.

Советлар даврида Ўзбекистон раҳбарияти аҳолини умумий ўрта маълумотга ўтказиш бўйича фаол чоралар кўрди ва бунга халқининг азалий илмга интилиши ҳам сабаб бўлди. ЎзК(б) Марказий Комитетининг секретари ўртоқ Усмон Юсупов съездда қилган маърузасида «Бизнинг мамлакатимизда халқ маорифи иши биринчи даражали давлат аҳамиятига эгадир» деб уқтириб ўтган[2;4].

Ўзбекистон ҳукуматининг 1959 йил 27 мартдаги кўрсатмасига асосан, республика мактаблари 1959—60 ўқув йилидан 1962—63 ўқув йилигача 7 йилликдан мажбурий 8 йиллик таълимга ўта бошлади. Табиийки, бундай ўзгаришлар мактаб, умуман, таълим тизимини ҳам сифат, ҳам миқдор жиҳатдан ўзгаришга олиб келди [6;341].

Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлигининг 1935 йилги қарорида барча шаҳар туман марказлари ва аҳоли пунктларида янги турдаги замонавий мактаблар қуриш зарурлиги белгиланди. Шундан келиб чиқиб, воҳанинг марказий шаҳар ва қишлоқларида мактаблар қурилиши бошланди. Қарорда қурилиш ишлари махсус комиссия томонидан назорат қилиниши белгиланди.

Ўқув тарбия ишлари қанчалик сиёсатлаштирилмасин, совет мактабларининг моддий аҳволи ниҳоятда оғир эди. Дарсликлар, ўқув қуроллари, хусусан, қалам, сиёҳ, дафтар тақчил эди. Бундан ташқари советларнинг таълим сиёсатини тезлик билан ислоҳ қилиш даврида маҳаллий кадрларнинг етишмаслиги ҳам муаммони янада жиддийлаштирди. Айни дамда ўқув дарсликлари такомиллаштирилмаганди. Бундан ташқари мутлақо янги бўлган бу тизим маҳаллий халқ болалари орасида қийинчилик билан қабул қилинди. Ўқувчилар интизомининг пастлиги ўқув ишларини маромида олиб боришга ҳалал берарди. Мана шулардан келиб чиқиб, ушбу даврдаги таълим тизимидаги ислохотлар кутилганидек натижа бермагини кўриш мумкин. Тарихий онгни тубдан тозалашда ўтмиш тажрибасидан келиб чиқиб, янги хулосалар чиқариш даркорлигини тарих исботлаб берди.

Хулоса сифатида айтиш лозимки, Биз совет даврининг камчиликлари, салбий томонлари, миллий маънавиятимизга етказган зарарларини кўрсатиш билан бирга халқимизнинг ўтган етмиш йил давомида олиб борган мардонавор меҳнати туфайли қўлга киритган ютуқларини, қурилиш, илм-фан, санъат, маданият, маърифатли бўлиш, кадр тайёрлаш кабилар соҳасидаги ижобий натижаларини унутмаслигимиз зарур. Улар асосидагина янги давр маънавиятини ривожлантира оламиз.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Бешим Мирзакулов. Бухоро тарих зарварақларида. (2-китоб). Дурдона. Бухоро. 2018.
2. М.Абдурахимов. Мактабларнинг янги ўқув йилига тайёрлигини намунали уюштирайлик. Бухоро ҳақиқати. 1949. № 95. 15 май.

3. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет. Сборник статматериалов- Ташкент. 1967.
4. О.Эшонов. Файзулла Хўжаев. (Ҳаёти ва фаолияти ҳақида очерк). Ўзбекистон. Тошкент.-1973.
5. Совет мактаби. Ўзбекистон ССР маориф министрлигининг ойлик илмий методик журнали. 1974. №11.
6. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари Чоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлапгирилиши. Шарқ, Тошкент- 2001.
7. Ф.Ходжаев. Ибранные труды. Том III.Фан.Ташкент.1973.